

Hofjes van liefdadigheid

Dutch Almshouses

De vereniging van arm en rijk in stadsjuwelen
The Convergence of Rich and Poor in Urban Treasures

Een hof is een architectonische eenheid van bebouwing rondom een (autoluw) plein (Van Dale – Groot woordenboek der Nederlandse taal)

Door de jaren heen is de hof in Nederland regelmatig naar voren geschoven als model van verstedelijking.¹ Zo bestempelt de architect Mels Meijers in 1916 hofjes van liefdadigheid als het enige Hollandse voorbeeld van ‘blokbouw’ voor de opgave van de massawoningbouw die voortkwam uit de Woningwet van 1901. Hij voorspelt dat hofbebouwing als typologie ‘een nieuwe toepassing gaat vinden’.²

Ook in de hedendaagse woningbouwarchitectuur staat de hof in de belangstelling. Je kunt daarvoor het economische argument van hoge dichtheden in binnenstedelijke situaties aandragen, maar er zijn ook andere overwegingen. Hoven bieden een semi-openbare, besloten woonomgeving, waarin de auto buiten beeld is. De sociale veiligheid die in de typologie besloten ligt, maakt de hof voor een vergrijzend en individualiserend Nederland steeds aantrekkelijker. De recente belangstelling van architecten en ontwikkelaars voor de architectonische representativiteit van de woonomgeving is ook een mogelijke reden voor de herwaardering van de hof.

Hofjes van liefdadigheid staan bekend als een typisch Hollands fenomeen. Deze particuliere vorm van armenhuisvesting bestaat sinds de 14^e eeuw en komt tot bloei in de (Gouden) 17^e en 18^e eeuw. Amsterdam, Leiden en Haarlem tellen er de meeste, maar ze zijn van Groningen tot Maastricht te vinden.

Bijzondere eigenschap van de hofjes van liefdadigheid is dat armenhuisvesting gepaard ging met de representatie van de stichter. Rijke lieden uit hogere burgerlijke kringen, zonder erfgenamen, besloten al bij leven hun kapitaal na te laten aan een nieuw te bouwen hofje, waar arme bejaarden (meestal vrouwen) kosteloos konden wonen. De meeste hofjes dragen de naam van de stichter, wiens naam zo voortleeft en wiens reputatie tot uitdrukking kon worden gebracht in de architectonische verschijning. De ‘eenvoudigste’ hofjes liggen verstopt op binnenterreinen en zijn vanaf de straat slechts via een onopvallend poortje toegankelijk. De ‘rijkste’ hofjes manifesteren zich als statige panden langs de gracht.

In deze bijdrage wordt een beknopt typologisch overzicht gegeven van het charitatieve hofje als architectonisch en stedelijk artefact. Het aspect van de representatie wordt besproken aan de hand van drie, door rijke particulieren gestichte, Haarlemse hofjes, met ieder een eigen karakter. De door de stedelijke overheid gestichte Proveniershof in Haarlem is het vierde voorbeeld dat in deze analyse is meegenomen. Aan de basis van het overzicht ligt een aantal ruimtelijke elementen dat kenmerkend wordt geacht voor de hofjestylogie. In alle voorbeelden komen ze terug, zij het in verschillende vorm, materialisering en onderlinge afstemming. Daarnaast is de positie van de hof in het stedelijk weefsel en de toegankelijkheid belangrijk geweest in de analyse van de onderzochte hofjes.

Ruimtelijke elementen van een hofje

Centraal in een hofje staat de door woningen omsloten binnenruimte. De vorm, de afmetingen en de inrichting bepalen het karakter van de hof. In de meest sobere vorm is de hof een langgerekte steeg. De kleinste, rechthoekige en vierkante hofjes hebben het karakter van een geplaveide cour, de grotere dat van een tuin. De grootste wekken soms zelfs de indruk van een park. Langs de bebouwing loopt een pad met daaraan de voordeuren van de huizen. In het midden bevindt zich meestal een siertuin met bloem- en grasperken, enkele bomen, een zonnewijzer of water-

A hof is an architectural unit of buildings surrounding a court with restricted traffic (Van Dale Dictionary of the Dutch Language)

Throughout the years, the hof has regularly been proposed as a model for urbanization in the Netherlands.¹ In 1916, for example, the architect Mels Meijers pointed to the hofjes van liefdadigheid dating from the Middle Ages as the only Dutch example of residential blocks suited to the public housing task ensuing from the Dutch Housing Act of 1901. He predicted that the hof model would ‘find a new application’.²

The hof is also receiving lots of attention in contemporary residential architecture. One might propose the economic argument of high density in inner cities as reason for this, but there are also other considerations. Courts offer a semipublic, closed environment in which there are no cars. The social safety offered by this typology makes the hof increasingly attractive in a nation whose population is growing older and more individualized. The recent interest shown by architects and developers in the architectural representativeness of the residential environment is also a possible reason for the reevaluation of the court model.

Hofjes van liefdadigheid are a typical Dutch phenomenon. This particular form of charitable housing for the poor, in which a courtyard is surrounded by almshouses, has existed since the 14th century and became popular in the Dutch Golden age of the 17th century and in the 18th century. The cities of Amsterdam, Leiden and Haarlem have the most hofjes, but they can be found from Groningen to Maastricht. A special characteristic of the hofje van liefdadigheid is that charitable housing was coupled with the fact that it represented the founder. Rich people from the upper classes who had no heirs would, while still alive, bequeath their capital to the construction of a new hofje, where poor elderly people (usually women) could live for free. Most of the hofjes are named after their founder, whose name would thus live on and whose reputation would be exemplified by the architecture. The ‘plainest’ of the hofjes are tucked away on an inner parcel of land and only accessible from the street via a nondescript gate. The ‘richest’ of the hofjes manifest themselves as stately buildings along the canals.

This article gives a brief overview of the charitable hofje as an architectural and urban artefact. The representative aspect is discussed on the basis of three hofjes in Haarlem, each with a distinctive character, that were founded by wealthy private individuals. The fourth example in this analysis is the Proveniershof in Haarlem, which was established by the municipal government. This overview is predicated upon a number of spatial elements that are considered characteristic of the hofje typology. They are found in all four examples, albeit in varying forms, materials and similarities. Moreover, the hof’s location in the urban fabric and its accessibility has been an important factor in the analysis of the hofjes in our study.

Spatial Elements of a Hofje

The central focus of a hofje is the courtyard surrounded by houses. Its shape, dimensions and layout determine the character of the courtyard. In its most sober variant, the courtyard is an elongated alley. The smallest rectangular or square hofjes have the character of a paved court, while the larger ones are like a garden. The largest hofjes sometimes even give a park-like impression. A pathway runs alongside the buildings, giving access to the front doors of the houses. In the middle of the hofje there is usually an ornamental garden with flowerbeds and grass patches, a few

**Plattegrond historisch centrum
Haarlem met hofjes**
City map of historical centre of Haarlem
with Hofjes

- 1 Hofje van Noblet
- 2 Hofje Van Oorschot
- 3 Teylershof
- 4 Proveniershof

pomp. Soms zijn de perken in gebruik als bleekveld of moestuin, en is het er in de winter compleet anders dan in de zomer. De meeste tuinen – en ook de bebouwing – zijn geordend via symmetrie-assen.

De huizen vormen het materiaal dat de tuin omsluit. De gevels zijn rustig, ritmisch geled door een herhaling van ramen, deuren, dakkapellen en schoorstenen, bijgehouden door een zadeldak. De architectonische eenheid van de hof domineert de individuele woning. Die betreft traditioneel een eenkamerwoning, met een alkoof om te slapen en een keukentje achterin. De woning is georiënteerd op de hof, de achtergevel is blind of slechts voorzien van bovenlichten, hooguit bedoeld voor daglichttoetreding. De woningen zijn één verdieping hoog, met daarboven een zolder. Bij uitzondering is er een tweede of derde bouwlaag voor bovenwoningen of een extra etage.

Het woningaantal werd natuurlijk bepaald door het beschikbare kapitaal en bouwgrond. Het kleinste hofje telt vier woningen (Sionshofje in Leiden, 1641). Een veel voorkomend huizenal van 12 of 13 woningen wordt in verband gebracht met een Bijbelse verwijzing naar Jezus en zijn apostelen.³ Het grootste hofje bestaat uit 60 huisjes (Hofje van Nieuwkoop in Den Haag, 1661). De door de stedelijke overheid opgerichte Proveniershof in Haarlem telde er 69. (Van Brants-Rushofje in Amsterdam: 48 woningen, Deutzenhofje in Amsterdam: 32 woningen, Arend

trees, a sundial or water pump. In the past, the patches were sometimes used as fields for bleaching linen or vegetable gardens, and in the wintertime the atmosphere in the court was completely different than in the summer. Most of the gardens – and also the buildings – are laid out on symmetrical axes. The houses form the material that encloses the garden. The façades are restful and regular, rhythmically articulated by the repetition of windows, doors, dormers and chimneys, held together by a pitched roof. The architectural uniformity of a hofje dominates the individual unit. Traditionally, this is a one-room house with a sleeping alcove and a kitchenette at the back. The house faces the courtyard; the rear wall is blind or only has windows at the top, intended to let in daylight at most. The houses are one storey high with an attic above that. Very exceptionally, there is a second or third story for other dwellings upstairs or an extra floor.

Naturally, the number of houses in a hofje was determined by the available money and building lot. The smallest hofje in existence comprises four houses (Sionshofje in Leiden, 1641). The often-recurring number of 12 or 13 houses is associated with a biblical reference to Jesus and his apostles.³ The largest hofje consists of 60 houses (Hofje van Nieuwkoop in The Hague, 1661). The Proveniershof built by the municipal government of Haarlem numbered 69 houses. (And the Van Brants-Rus Hofje in Amsterdam: 48 houses, the Deutzen Hofje in Amsterdam: 32 houses, the Arend

Maartenshof in Dordrecht: 38 woningen, Hof Meermansburg in Leiden: 30 woningen).

De representatie van een hofje wordt bepaald door de manier, waarop huisjes en tuin zijn samengebracht in een groter geheel. Een centrale rol speelt hier de regentenkamer, een representatieve ruimte ter nagedachtenis van de stichter en bedoeld voor vergaderingen van het bestuur van het hofje. Deze kamer is luxe ingericht met erfstukken en portretten van de stichters en regenten. De regentenkamer is gesitueerd op een voorname plaats in het geheel, vaak aan de straat, boven de toegangspoort.

Enkele hofjes beschikken over een kapelletje of een lijkhuisje. Deze elementen kunnen ter verbijzondering dienen. Andere extra's zijn decoratieve elementen als een omlijsting, een zuilenstelling, een overdekte galerij of een klokkentoren.

Situering hofjes en toegankelijkheid

Hofjes van liefdadigheid komen voor in vier soorten stedenbouwkundige situaties: verborgen in stedelijke bouwblokken, als zelfstandig bouwblok, als deel van een stedelijk bouwblok, en als onderdeel van een complex of ensemble. De laatste categorie betreft vooral voormalige kloosters en stadhoudelijke hoven, en blijft hier buiten beschouwing.⁴

De ruimtelijke encensering tussen de straat en de hof is van belang voor de toegankelijkheid, en de private of openbare sfeer van een hofje. Voorbeelden, waar dit tot een architectonische opgave is gemaakt, zijn het Hofje van Pauw in Delft (1707), waar de route naar het hofje wordt begeleid door een gemetselde muur, en het Samuel de Zee's hofje in Leiden (1723). Daar is de toegang vanaf de straat een onopvallende houten deur, waarachter zich een door twee hoge gemetselde muren geflankeerde steeg bevindt die zicht biedt op een stralend wit poortgebouw. Na de donkerte van de poort openbaart zich vervolgens het groene interieur van de hof.

De verborgen hofjes op binnenterreinen zijn meestal gebouwd in grote tuinen of boomgaarden achter grote stadshuizen die in bezit waren van de stichters. Ook werden voormalige kloostertuinen voor dit doel gekocht, die na de Alteratie van 1578⁵ vielen aan de stedelijke overheid. Er zijn voorbeelden van hofjes die als ingewikkelde puzzels slim zijn ingepast in bijeengesprokkelde kaveltjes. Deze situatie komt veel voor in de dichtbebouwde historische binnenstad van Leiden. Een witgeschilderde plint is in deze situatie bedoeld voor lichttoetreding, maar ook als bindend element in de architectonische articulatie van de hof. De toegang tot deze hofjes is vaak onopvallend: een houten deur met daarachter een lange smalle steeg, of een zijdeur in een regulier pand.

Hofjeswoningen zijn volgens de zuivere typologie georiënteerd op het binnenterrein. In het uitzonderlijke geval, dat een hofje zo groot is als een compleet bouwblok, betekent de verschijningsvorm van de straatgevels een extra ontwerpvragestuk. Het heeft fortachtige verschijningen opgeleverd, zoals het Hofje van Nieuwkoop in Den Haag en de Arend Maartenshof in Dordrecht.

De Haarlemse Proveniershof, uit het begin van de 17^e eeuw, heeft een bijzondere opzet met rug-aan-rug geschakelde woningen, voor een deel in twee bouwlagen. Sommige van de woningen zijn gericht op de straat, andere op de hof. De ruime maat van de hof (36 x 56,5 m) en de grote oude bomen vormen een stadsparkje. De hof is openbaar toegankelijk via een onopvallende open poort (ontworpen door stadsarchitect Lieven de Key), die stedenbouwkundig op de meest logische plek is gesitueerd aan een pleintje. Secundaire, gesloten ingangen liggen aan de steeg

Maartenshof in Dordrecht: 38 houses, the Hof Meermansburg in Leiden: 30 houses.

The allure of a hofje is determined by the manner in which the houses and garden are combined to make a greater whole. Occupying a central role here is the regents' room, a space dedicated to the memory of the founder and intended as a meeting place for the hofje's board of regents. This room is luxuriously furnished with heirlooms and portraits of the founders and regents. The regents' room is situated in a prominent place in the complex, often above the entrance gate facing the street.

Several of the hofjes have a little chapel or a mortuary, which could serve as differentiating elements. Other extras are decorative elements such as a framework, colonnades, a covered gallery or a bell tower.

Location of Hofjes and Accessibility

Hofjes are found in four types of urban-planning situations: hidden within an urban block, as an independent block, as part of an urban block, and as part of a complex. The last category primarily concerns former monasteries, convents and vice regal courts, and are not taken into consideration here.⁴

The spatial configuration of the area between the street and the hofje has an impact on the accessibility and the private or public atmosphere of a hofje. Examples of where this has been made an architectural issue are the Hofje van Pauw in Delft (1707), where the route to the hofje is accompanied by a brick wall, and the Samuel de Zee's Hofje in Leiden (1723). There, the entrance from the street is an inconspicuous wooden door, behind which an alley flanked by two high brick walls offers a view of a dazzling white gatehouse. After the visitor emerges from the darkness of the gateway, the green interior of the courtyard reveals itself.

The hidden hofjes on inner terrains are usually built in large gardens or orchards located behind urban mansions that were owned by the founders. Former monastery and convent gardens, which after the Alteration of 1578⁵ fell to city governments, were also often bought for this purpose. There are examples of hofjes that have been cleverly fit like complicated puzzles onto combined parcels of land. This often occurs in the densely built-up historic centre of Leiden. A white painted plinth serves to introduce light in these situations, but also as a binding element in the architectural articulation of the hofje. The entrance to these hofjes is often inconspicuous: a wooden door opening onto a long, narrow alley, or a side door in a normal building.

In the pure type of hofje, the almshouses are oriented towards the inner court. In the exceptional case that a hofje was as large as a complete city block, the street façades posed an extra design problem. This often resulted in a fort-like appearance, such as the Hofje van Nieuwkoop in The Hague or the Arend Maartenshof in Dordrecht. The Proveniershof in Haarlem, dating from the beginning of the 17th century, has a special layout with linked houses built back to back, part of which are two stories high. Some of the houses face the street, others the courtyard. The spacious size of the courtyard (36 x 56.5 m) and the large old trees are in fact a little city park. The courtyard is accessible to the public through a discrete open gateway (designed by city architect Lieven de Key), which from an urban-design point of view is situated at the most logical place: on a square. Secondary, closed entrances are located in the alleyway between two rings of buildings on the north side of the hof, and at another place in between the buildings. In the buildings on the south side of the hof, passageways built

Hofje van Noblet, 1761
Situatie/Situation

Teruggiggende straatgevel
Recessed front

Het Hofje Van Oorschot, 1769
Situatie/Situation

Hof en stad
Hof and city

Teylershof, 1787
Situatie/Situation

Teylershof vanaf het Spaarne
Teylershof from the Spaarne

Proveniershof, Haarlem, 1706
Situatie/Situation

Toeganspoort
Entrance gate

tussen twee bebouwingsringen aan de noordkant van de hof, en op een andere plaats tussen de bebouwing door. In de bebouwing aan de zuidkant zijn aan de zijde van de hof tussen de huizen gangen opgenomen die een deel van de woningen aan de straatkant op de hof betrekken.

Meestal vormen hofjes van liefdadigheid een deel van een bouwblok. Dit is het geval, wanneer enkele naast elkaar gelegen panden of kavels aangekocht konden worden. Meerdere hofjes zijn gerealiseerd in bouwblokken die tegen de stadsmuur liggen, omdat de grond hier goedkoper was. Deze hofjes liggen vaak meer geïsoleerd en hebben een grotere dieptemaat.

De hof manifesteert zich aan de straat op drie mogelijke wijzen. Soms als een gesloten, gemetselde muur, waarin een monumentale, versierde poort theatraal de toegang tot de hof markeert. In een ander geval wordt de gehele straatgevel gevormd door een poortgebouw, waarvan het Van Brouckhovenhofje in Leiden (1641), ontworpen door Arent van 's-Gravesande een voorbeeld is. Ook doet zich de situatie voor dat de hof wordt gemaskeerd en de straatgevel wordt 'vermomd' als een niet van de naastgelegen panden te onderscheiden patriciërswooning. Een voorbeeld hiervan is het Amsterdamse Van Brants-Rushofje uit 1733, ontworpen door Daniël Marot.

Voorbeeld van een Haarlems hofje, dat op een bijzondere manier is geïntegreerd in een bouwblok, is het Hofje van Noblet (1761, 20 woningen, hof 11,5 x 29 m). Het is gelegen tussen twee grachten, vlak bij een bocht in de rivier het Spaarne. Om de mooie locatie te benadrukken en het hofje zichtbaar te maken in de stad, is de bebouwing teruggelegd ten behoeve van een voortuin. Een tweede argument voor de voortuin was dat de hof anders in verhouding te lang en te smal zou zijn geworden. Bovendien krijgt zo de regentenkamer, opgenomen in het aangrenzende huis waar de familie Noblet toen al woonde, een bijzondere status. Het monumentale voorkomen van de hofgevel aan de voortuin is schijn: achter het middenrisaliet zit een gewoon huisje, en van de twee grote deuren is er één de echte toegang tot de hof, de ander is nep. De dubbele huisjes aan de andere gracht zijn later in de ontwerpfase toegevoegd. Daarvóór stond er het koetshuis van de familie Noblet. De gevel hier is sober, de voordeuren van de huisjes bevinden zich in de poorten, niet aan de straat.

Een interessante afgeleide categorie zijn de hofjes waar de hofruimte direct aan de straat grenst. In deze opzet krijgt de groene hof betekenis voor de stedelijke ruimte, zoals dat ook te zien is in stadspaleizen als Paleis Noordeinde in Den Haag. In Haarlem zijn twee van dit soort 'open hofjes' gebouwd: het Hofje Van Oorschot en de Teylershof.

Het Hofje Van Oorschot (1769, 17 woningen, hof 23,5 x 34 m) is gelegen aan een knooppunt van wegen in het hart van de binnenstad, op het terrein van een in onbruik geraakte kerk. De open zijde van de hof is gericht op de belangrijkste straat en in de zichtlijn met de St. Bavokerk, die het hart vormt van het stadscentrum. De scheiding tussen hof en straat bestaat uit een hek van smeedijzer en natuurstenen palen. De deuren in het hek worden alleen geopend bij begrafenissen, de dagelijkse toegangen tot de hof zijn kleine deuren aan weerszijden, opgenomen in een gemetselde muur die de woningen privacy verschaft. In het winterseizoen wordt de blik van de voorbijganger getrokken door het fronton boven de regentenkamer, die centraal achter in de hof is gesitueerd. In het zomerseizoen wordt de aandacht opgeëist door het groen. Om het aanzien van de hof groter te laten ogen, zijn twee gespiegelde woningen via één deur ontsloten.

between the houses on the courtyard side provide access to the courtyard for some of the houses on the street side.

Dutch almshouses usually form one part of an urban block. This is the case when several buildings or lots situated next to each other could be purchased. A number of hofjes were realized in blocks that adjoined the city wall, because the land was cheaper there. These hofjes often are situated on more isolated locations and have a greater depth to them.

The hofje manifested itself to the street in three possible ways. Sometimes it was as a closed, brick wall in which a monumental, decorated gateway theatrically marked the entrance to the courtyard. In other cases, the entire street façade was comprised of a gatehouse, an example of which is the Van Brouckhovenhofje in Leiden (1641), designed by Arent van 's-Gravesande. There are also situations in which the hofje is 'disguised' as an aristocratic house that is indistinguishable from the buildings on either side. An example of this is Amsterdam's Van Brants-Rus Hofje from 1733, designed by Daniël Marot.

An example of a hofje in Haarlem that is integrated in a block in a special way is the Hofje van Noblet (1761, 20 houses, courtyard 11.5 x 29 m). It is situated between two canals, close to a bend in the Spaarne River. To emphasize the beautiful location and make the complex noticeable in the city, the buildings were recessed to make space for a front garden. Another argument for the front garden was that the courtyard would otherwise have been proportionally too long and narrow. Moreover, this gave the regents' room situated in the adjacent house, where the Noblet family was still living at the time, a special status. The monumental appearance of the facade looking onto the front garden is simply cosmetic: behind the *middenrisaliet* (a protruding facade on the middle part of the building) is an ordinary house, and only one of the two large doors is the real entrance to the courtyard – the other is fake. The double houses on the other canal were added at a later phase in the construction. Before that, the coach house of the Noblet family stood on this site. Here, the façade is sober; the front doors of the houses are located in the gateways, not on the street.

An interesting subcategory is the hofjes where the courtyard directly adjoins the street. In this setup, the green courtyard had significance for the urban space, as can also be seen in city palaces like the Noordeinde Palace in The Hague. Two of this type of 'open hofjes' were built in Haarlem: the Hofje Van Oorschot and the Teylershof.

The Hofje Van Oorschot (1769, 17 dwellings, courtyard 23.5 x 34 m) is situated at a junction of streets in the centre of the city, on the grounds of a church that had fallen into disuse. The open side of the hof looks onto the most important street and is in the sightline of the St Bavo Church, which marks the centre of the city. The division between the courtyard and the street consists of a wrought-iron fence and stone posts. The doors in the fence are only opened for funerals; the normal entrances to the hof are small doors on either side, in brick walls that offer the dwellings some privacy. In the wintertime, the bypasser's gaze is drawn to the fronton above the regents' room, which is situated centrally at the back of the courtyard. In the summertime, the greenery demands all of the attention. In order to make the hofje appear bigger, two mirror-image dwellings are accessed through one large door.

The Teylershof (1787, architect Leendert Viervant, 24 houses, courtyard 18.5 x 45.5 m) is situated next to and oriented towards the river Spaarne, on the grounds of a beer brewery. What catch the eye are the large Doric columns and frontispieces, which are of

De Teylershof (1787, architect Leendert Viervant, 24 woningen, hof 18,5 x 45,5 m) is gelegen aan en georiënteerd op de rivier het Spaarne, op het terrein van een bierbrouwerij. In het oog springen de grote Dorische kolommen en frontispices, met een grotere schaal dan die van de huisjes en ook de andere panden aan het Spaarne. Om de hof, respectievelijk de straat te bereiken moet men trap op, trap af gaan. De hof ligt netto 0,6 m boven straatniveau, de entree 1 m. De regentenkamer is opgenomen in de groot-schalige bebouwing aan het Spaarne. Zowel achter het Hofje Van Oorschot als de Teylershof lag een tweede hofuin, een boomgaard. Op de plaats van eerstgenoemde is in 1874 een school gebouwd, op de plaats van de tweede bouwde Teyler in 1885 huurwoningen, die via een kleine poort met de hof verbonden zijn.

Stille oases

De woonomstandigheden in een hof(je) zijn vandaag de dag anders dan vroeger: het is geen vorm van liefdadigheid meer, er wonen niet meer alleen bejaarden en ook het stichtelijke aspect is niet meer aan de orde. Naar het huidige welvaartspeil zijn de oude hofjeswoningen te klein, donker en vochtig. Het gebrek aan privacy kan ook bezwaarlijk zijn.⁶ Veel historische hofjes zouden in de jaren zeventig het loodje hebben gelegd, als er niet een herwaardering was gekomen voor historische bebouwing.

Wonen op een hofje is geliefd, vanwege de bijzondere sfeer op het binnenterrein en de eenheid van de bebouwing en tuin: hofjes zijn stille oases te midden van stedelijke drukte. Ondanks de duidelijke en eenvoudige typologie kan de sfeer in een hofje heel uiteenlopend zijn. De maat, maatverhoudingen, de inrichting van de hof, de toegang en de architectonische expressie van de samenhangende bebouwing zijn bepalende factoren.

In het 'ergste' geval was een bewoner ondergeschikt aan het dominante en pronkzuchtige uiterlijk vertoon van de rijke weldoener. Dan vormden de woningen slechts een achtergrond, waartegen het pand van de stichter en de regenten gloriërend afstak. Soms werd het geld uitgegeven aan een rijk gedecoreerde straatgevel, of werd het oog misleid, zoals bij het Hofje van Noblet.

a larger scale than the houses, and also of the other buildings on the Spaarne. In order to gain access to the hofje or the street, one must walk up or walk down a flight of steps. The hofje lies at a height of 60 cm above street level; the entrance lies at 1 m. The regents' room is incorporated in the large-scale building on the Spaarne. At the back of both the Hofje Van Oorschot and the Teylershof there was a second garden, an orchard. On the site of the first orchard, a school was built in 1874; on the site of the second, Teyler built rental dwellings in 1885, which were connected to the hof via a small gateway.

Peaceful Oases

The living conditions in Dutch almshouses are different today than they were in the past: they are no longer a form of charity, not only elderly people live in hofjes nowadays and the devotional aspect is no longer applicable. Judged by present-day standards of living, the old hofje houses are too small, dark and damp. The lack of privacy can also be a drawback.⁶ Many of the historical hofjes would have been consigned to the dust heap by the 1970s if a revaluation of historical buildings hadn't occurred around the same time.

Living in a hofje is popular now, because of the special atmosphere in the inner courtyard and the unity of the buildings and garden: hofjes are peaceful oases in the middle of urban bustle. Despite the clear, simple typology, the atmosphere in hofjes can vary tremendously. The size, proportions, the layout of the courtyard, the entrance and the architectural expression of the connected buildings are determining factors.

In the past, in the 'worst' case scenario, residents were subordinate to the dominant and ostentatious display of the wealthy benefactor. The houses only served as a background against which the building of the founder and the regents made a glorious contrast. Sometimes money was spent on a richly decorated façade facing the street, or the eye was misled, as in the case of the Hofje van Noblet.

But the expression of status could also be very positive. In the palace-like Hofje Van Oorschot, residents were part of a complex

Jacob Elias la Fargue (1735-?).
Afbeelding uit 1770 van het Spaarne
met het Hofje van Noblet, de
Zanderstoren en molen 't Fortuin
Illustration from 1770 of het Spaarne
with the Hofje van Noblet, the
Zanderstoren and windmill 't Fortuin

Maar het uitdrukken van status kan ook heel positief zijn. In de paleisachtige Hof Van Oorschoot is de bewoner deel van een complex met allure, zonder dat hier sprake is van de eerder genoemde ondergeschiktheid. Dit geldt net zo voor de Teylershof die eveneens in open verbinding staat met de stad, ook al manifesteert de grote classicistische poort zich wel erg opzichtig. De Proveniershof, waar geen stichter wordt gerepresenteerd, en de bebouwing niet een hiërarchisch, maar een additief geheel vormt, biedt degene die binnenkomt een informeel, openbaar karakter, terwijl het omvangrijke complex in de stad nauwelijks opvalt.

Alleen wanneer een hofje deel is van het stelsel van openbare ruimten, kan het voor de stad van betekenis zijn. Hiervan is letterlijk sprake in het geval het hofje publiek toegankelijk is en een openbaar karakter heeft. Maar dit is ook het geval, als er een visuele verbinding bestaat tussen hof en stad. De Nederlandse hofjestradiatie, waar het gaat om uiterlijk vertoon door middel van architectuur, biedt een rijkdom aan voorbeelden.

Noten

- 1 De gebouwtypologie 'hof' komt in Nederland voor in de volgende tradities: kloosters, grafelijke hoven, hofjes van liefdadigheid, speculatiebouw en ten slotte als massawoningbouwopgave in de vorm van een bewerking van het gesloten bouwblok. Zie ook: W. Wilms Floet en E. Gramsbergen, *Zakboek voor de woonomgeving*, Rotterdam: Uitgeverij 010, 2001. In hoeverre de Nederlandse volkswoningbouwarchitecten aan het begin van de 20^e eeuw in hun projecten expliciet en/of impliciet refereerden aan de historische hofjes, moet nog onderzocht worden. In de uitgebreid gepubliceerde en bestudeerde Duitse massawoningbouwarchitectuur en Engelse tuinstadarchitectuur van de late 19^e eeuw, figureerden hoven met een andere achtergrond. Zie voor een aanzet hierover: F. Claessens, *De stad als architectonische constructie. Het architectonisch discours van de stad (Duitsland 1871-1914)*, Delft: Publicatieburo Bouwkunde, 2005 (proefschrift); F. Smit en A. Mulder, *De droom van Howard, verleden en toekomst van de tuindorpen*, Rijswijk: Elmar, 1991.
- 2 M.J. Meijers, 'De architectuur en de woningbouw', deel I t/m X, *Bouwkundig Weekblad* 27 (1916) t/m 9 (1917).
- 3 D.P.M. Graswinckel, *Nederlandsche hofjes*, Amsterdam: Albert de Lange, 1944, 36.
- 4 H. M. Türck, *Die Leidener Wohnstiftungen vom 15. bis 17. Jahrhundert*, Aken, 1989 (proefschrift), 210.
- 5 Bij de Alteratie in 1578 werd de rooms-katholieke godsdienst verboden ten faveure van het gereformeerde geloof, alle kloosterbezittingen vervielen aan de stedelijke overheid.
- 6 Zoals ook Hilde de Haan opmerkt in *de Volkskrant* (10 januari 2008), naar aanleiding van het pas opgeleverde Haarlemse Enschedé hofje, ontworpen door Henk Döll.

Literatuur

Ilse Dorren, *Langs hofjes, routes in Nederland en België*, Utrecht - Antwerpen: Kosmos - Z&K Uitgevers, 1994
D.P.M. Graswinckel, *Nederlandsche hofjes*, Amsterdam: Albert de Lange, 1944
Botine Koopmans, *De verborgen stad – 115 hofjes in Den Haag*, Den Haag: De Nieuwe Haagsche, 2005 (systematische, maar beperkte documentatie van de stedenbouwkundige inbedding)
Dr. Gerda H. Kurz, *Haarlemse hofjes*, Haarlem: Schuyt, 1972
R. Lopes Cardozo, R. Spruit, F. Suyderhout en T. Weerheim, *Hofjes in Nederland*, Haarlem: Gottmer, 1977
Monumenten in Nederland, Zwolle: Waanders, 1998-2006 (serie)
H. M. Türck, *Die Leidener Wohnstiftungen vom 15. bis 17. Jahrhundert*, Aken, 1989 (dissertatie)
Van verschillende hofjes bestaan monografieën, meestal gemaakt ter gelegenheid van een jubileum.
In verschillende steden zijn wandelingen uitgezet langs hofjes.
Zie ook de website <http://www.hofjesberaad.nl/literatuur/literatuur.html>

with allure, without there being any question of the above-mentioned subordination. This was equally true for the Teylershof, which similarly maintains an open connection with the city, even though the large classicist gateway comes across as extremely flamboyant. The Proveniershof, where there is no founder to represent and where the buildings form an additive rather than a hierarchical whole, offers those who enter an informal, public atmosphere, while the extensive complex is hardly noticeable in the city.

Only when a hofje is part of the system of public spaces can it have significance for the city. This is literally the case when the hofje is accessible to the public and has an open character. But it is also true if there is a visual connection between the hof and the city. When it comes to outward display through architecture, the Dutch hofje tradition offers a wealth of examples.

Notes

- 1 The 'hof', or court typology of building is found in the Netherlands in the following traditions: monasteries and convents, royal courts, almshouses (*hofjes van liefdadigheid*), speculative building and finally, as large housing projects in the form of a closed block of residential buildings. See also: W. Wilms Floet and E. Gramsbergen, *Zakboek voor de woonomgeving* (Rotterdam: 010 Publishers, 2001). The extent to which Dutch architects at the beginning of the 20th century explicitly and/or implicitly referred to the historical hofjes in their public housing projects must still be investigated. In the extensively published and studied German public housing and the English garden city architecture of the late 19th century, courtyards had a different background. For an initial discussion of this, see F. Claessens, *De stad als architectonische constructie. Het architectonisch discours van de stad (Duitsland 1871-1914)*, dissertation (Delft: Publicatieburo Bouwkunde, 2005); F. Smit and A. Mulder, *De droom van Howard, verleden en toekomst van de tuindorpen* (Rijswijk: Elmar, 1991).
- 2 M.J. Meijers, 'De architectuur en de woningbouw', instalments I-X, *Bouwkundig Weekblad* 27 (1916) through 9 (1917).
- 3 D.P.M. Graswinckel, *Nederlandsche hofjes* (Amsterdam: Albert de Lange, 1944), 36.
- 4 H. M. Türck, *Die Leidener Wohnstiftungen vom 15. bis 17. Jahrhundert*, dissertation (Aachen, 1989), 210.
- 5 With the Alteration in 1578, the Roman Catholic faith was forbidden in favour of the Protestant faith; all monastery property was taken over by the municipal authorities.
- 6 As Hilde de Haan also remarked in the newspaper *De Volkskrant* (10 January 2008), in reference to the recently completed Enschedé Hof in Haarlem, designed by Henk Döll.

Literature

Ilse Dorren, *Langs hofjes, routes in Nederland en België* (Utrecht - Antwerp: Kosmos - Z&K Uitgevers, 1994)
D.P.M. Graswinckel, *Nederlandsche hofjes (hofjes van liefdadigheid)*, speculative building and finally, as large housing projects in the form of a closed block of residential buildings. See also: W. Wilms Floet and E. Gramsbergen, *Zakboek voor de woonomgeving* (Rotterdam: 010 Publishers, 2001).
The extent to which Dutch architects at the beginning of the 20th century explicitly and/or implicitly referred to the historical hofjes in their public housing projects must still be investigated. In the extensively published and studied German public housing and the English garden city architecture of the late 19th century, courtyards had a different background. For an initial discussion of this, see F. Claessens, *De stad als architectonische constructie. Het architectonisch discours van de stad (Duitsland 1871-1914)*, dissertation (Delft: Publicatieburo Bouwkunde, 2005); F. Smit and A. Mulder, *De droom van Howard, verleden en toekomst van de tuindorpen* (Rijswijk: Elmar, 1991).

Monographs have been made on various hofjes, usually in celebration of an anniversary. Some cities have mapped out walking routes past various hofjes.
Also see the website <http://www.hofjesberaad.nl/literatuur/literatuur.html>